

инновацион корхоналар билан узвий алоқада бўлган ташкилотлардир, бу эса уларга маълум бир ҳудудда қулай инновацион муҳитни шакллантириш ва инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш имконини беради;

- инновацион-технологик марказлар кадрлар тайёрлаш ва ўқитишни амалга оширади, инновацион корхоналар билан биргаликда тадқиқотлар ўтказиши, шунингдек, уларни дастлабки босқичларда молиялаштиради. Демак, инновацион-технологик марказлар инновацион корхоналарни молиялаштириш манбаи ҳам бўлиши мумкин;

- давлат миллий инновацион тизимининг барча элементларидан тескари алоқани қабул қилиб олувчи сифатида кўплаб вазибалар, хусусан: мулк ҳуқуқини ҳимоялаш, шахс маданияти ва ҳуқ-атвор қоидаларини шакллантириш, субвенциялар бериш ва бизнес-инкубатор хизматларини кўрсатиш, жамоат ташкилотлари, технопарклар ва инновацион-технологик марказлар билан ҳамкорлик қилиш ва шу каби вазибаларни бажаради. Шу тариқа давлат яхлит тарзда мамлакат инновацион тизимини ўзгартириш ва керакли томонга йўналтира олиш имконига эга ягона тизим элементи сифатида майдонга чиқиши керак.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳарририга берган интервьюси. <https://daryo.uz/k/2021/08/17/>
2. Davis L., North D. *Institutional Change and American Economic Growth*. – Cambridge, 1971. Pp. 5-6.
3. Уильямсон О.И. *Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация*. – СПб.: Лениздат, CEVPress, 1996. С. 688.
4. Климович М.А. *Институциональная среда и её трансформационный потенциал в условиях новой технологической революции*. // *Экономика и управление инновациями*, 2019. № 1. С. 19.
5. Вольчик В.В. *Институциональная и эволюционная экономика*. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2011. С. 23.
6. Шаститко А.Е. *Институциональная среда хозяйствования в России: основные характеристики*. // *Куда идет Россия? Кризис институциональных систем: Век, десятилетие, год*. – М.: Логос, 1999. С. 201.
7. Тожибоева Д. *Рақамли иқтисодиёт институционал назариянинг янги йўналиши сифатида*. // “Иқтисод ва молия” журнали, 2021, 1-сон. 95-б.
8. Эркаев А.Н. *Ялпи ички маҳсулотнинг тармоқ таркиби ва уни белгиловчи омиллар*. // “Иқтисодиёт ва таълим” журнали, 3-сон. 2015 йил. 21-б.
9. Турсунходжаев М. *Развитие национальной инновационной системы как инструмент повышения конкурентоспособности и диверсификации экономики Узбекистана. Основные направления дальнейшей модернизации и повешения конкурентоспособности национальной экономики. VII Форума экономистов*. – Т.: ИПМИ, 2015. С. 104.
10. Балдин К.В., Передеряев И.И., Голов Р.С. *Инвестиции в инновации. Учебное пособие*. –М.: Дашковик, 2008. С. 129.
11. Aghion P., Acemoglu D., Zilibotti F. *Distance to frontier, Selection, and, Economic Growth* [Электронный ресурс]. // *Economics.harvard.edu: Harvard University Department of Economics. 2007 year*.
12. Радыгин А.Д., Энтов Р.М. *В поисках институциональных характеристик роста*. // *Вопросы экономики*, 2008. № 8.
13. Хуррамов А.Ф. *Қишлоқ хўжалигида мулкий муносабатлар ва уларни ривожлантириш йўналишлари. Монография*. – Т.: Фан ва технологиялар, 2008 й. 39-б.
14. *Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги ҳузуридаги Прогнозлаштириш ва макроиқтисодий тадқиқотлар институти томонидан ҳисобланган ва эълон қилинган маълумотлар*.

САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ

Набиева Саидахон Абдувахабовна -
Тошкент давлат техника университети
доценти (PhD)

https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss2/a2

Аннотация. Замонавий иқтисодий назарияларнинг деярли барчасида инновациялар иқтисодий ривожланишининг манбаи сифатида тан олинган. Шунга кўра инновацион салоҳият нафақат алоҳида иқтисодий субъектнинг, балки бутун бир тизимнинг ҳам ривожланишини таъминловчи алоҳида асосий ўсиш манбаи ҳисобланади. Мақолада бузунги кунда саноат корхоналарида инновацион салоҳиятни рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилади.

Таянч иборалар: инновацион салоҳият, инновацион салоҳиятни баҳолаш, рағбатлантириш, технологиялар, такомиллаштириш, механизм.

СТИМУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Набиева Саидахон Абдувахобовна -
Тошкентский государственный технический
университет доцент (PhD)

Аннотация. Практически во всех современных экономических теориях инновации признаются источником экономического развития. Соответственно инновационный потенциал представляет собой отдельный основной источник роста, обеспечивающий развитие не только отдельного хозяйствующего субъекта, но и всей системы. В статье рассматриваются вопросы совершенствования механизмов стимулирования инновационного потенциала промышленных предприятий на сегодняшний день.

Ключевые слова: инновационный потенциал, оценка инновационного потенциала, стимулы, технология, совершенствование, механизм.

STIMULATION OF THE INNOVATIVE POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Nabieva Saidakhon Abdurahobovna -
Tashkent State Technical University
Associate Professor (PhD)

Annotation. Almost all modern economic theories recognize innovation as a source of economic development. Accordingly, the innovative potential is a separate main source of growth, ensuring the development of not only a separate economic entity, but the entire system. The article deals with the issues of improving the mechanisms for stimulating the innovative potential of industrial enterprises today.

Key words: innovation potential, assessment of innovation potential, incentives, technology, improvement, mechanism.

Кириш. Ўзбекистонда сўнгги йилларда иқтисодийнинг муҳим тармоқларидан бири бўлган нефть ва газ саноатини замонавий талаблар асосида ривожлантириш, жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш юзасидан туб ислохотлар амалга оширилмоқда. "...энг муҳим устувор вазифалардан бири ҳам – миллий иқтисодийнинг таркибида саноат улушини кўпайтириш, юқори технологияли саноат тармоқларини жадал ривожлантириш, модернизация ва диверсификация қилиш, ҳар бир ҳудуднинг саноат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш"[1] ҳисобланади. Бу борада саноат ишлаб чиқариш корхоналари инновацион салоҳиятини рағбатлантиришнинг назарий-услубий асосларини фанлараро ёндашув асосида такомиллаштириш, инсон капитали негизида инновацион салоҳиятни ривожлантиришга устуворлик бериш, инновацион салоҳиятни рағбатлантиришда ноанъанавий ечимларни қўллаш, тижоратлаштиришдан олинган фойдани тақсимлаш ва қайта тақсимлашда инновацион фаолиятни фаоллаштириш каби йўналишларда илмий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш мақсадга мувофиқ.

Адабиётлар таҳлили. Саноат корхоналарида инновацион фаолиятни ривожлантириш ҳамда инновацион салоҳиятни рағбатлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва назарий-услубий жиҳатларининг илмий муаммоларига хориж олимларининг ишларида катта эътибор қаратилган. Жумладан, муаллифлардан М.Додгсон, Г.Гросси, Ж.Генри, Д.Уолкер,

П.Друкер, Р.Такер, Й.Шумпетер[2]нинг илмий тадқиқотларида замонавий инновацион фаолият ва уни бошқариш, инновацион салоҳият шаклланиши ва уни рағбатлантириш назарияси масалалари кенг ёритилган.

Инновациялар назариясининг шаклланиши ва ривожланишига австриялик олим Й.Шумпетер катта ҳисса қўшган. Й.Шумпетер конъюнктура силжишлари манбаларини таҳлил қилиш натижасида, ишлаб чиқариш ва бозор ривожланишидаги ўзгаришларнинг янги омилларини ажратди ва уларга қуйидагиларни киритди:

- янги хусусиятларга эга маҳсулотни ишлаб чиқариш;
- янги илмий кашфиёт ёки тижоратлаштириш усулига асосланган ишлаб чиқаришнинг янги услубини жорий этиш;
- саноатнинг мазкур тармоғи тақдим этилмаган, янги савдо бозорларини ўзлаштириш;
- хомашё янги манбаидан фойдаланиш;
- ишлаб чиқаришнинг тегишли тарзда қайта ташкил этилишини амалга ошириш, масалан, монополликни таъминлаш.

Муайян янгилик даражасини баҳолаш ва конъюнктура силжишларининг амплитудаси ва давомийлигини аниқлаш учун Й.Шумпетер янгилик мезонини киритди ва ушбу мезон мазкур турқумлаштириш асосини ташкил этди. Кейинчалик, 1930 йилларда Й.Шумпетер томонидан инновация тушунчаси киритилди ва у

маҳсулот ишлаб чиқариш, сотиш, етказиш жараёнларида янги ёки такомиллаштирилган техник, технологик, ташкилий характердаги қарорларни қўллаш оқибатида мумкин бўлган ўзгаришларни билдирар эди.

МДХ мамлакатлари олимларидан инновацион фаолиятни ривожлантириш ва рағбатлантиришга тизимли ёндашув муаммолари А.Абалкин, В.Абрамов, А.Г.Поршнева, З.П.Румянцевой, И.А.Саломатина, С.П.Земцов[3] каби олимларнинг тадқиқотларида ўз аксини топган.

Инновациялар иқтисодий самарадорлигини таъминлаш заруратини ҳисобга олган ҳолда, бир қатор МДХ иқтисодчилари (М.Ионов, А.Кулагин, В.Логинов) инновацияни “харажатлар тежалишини ёки бундай тежаш учун шароит яратилишини таъминловчи янги маҳсулот ёки хизмат, ишлаб чиқариш услуги, ташкилий, молиявий, илмий тадқиқот ва бошқа соҳалардаги янгилик [4]” сифатида кўришган.

А.Уткин эса бозор шароитида корхоналар муваффақиятли иқтисодий фаолияти учун инновациялар муҳимлигини таъкидлаган ҳолда, инновацияларни корхона иқтисодий ўсишини таъминловчи асосий захиралардан бири сифатида тавсифлаган[5].

Ўзбекистон Республикасида саноат тармоқларини модернизация қилиш ва саноат корхоналарида инновацион фаолиятни самарали ривожлантириш ҳамда уни рағбатлантиришнинг кенг қамровли масалалари С.С. Ғуломов, М.А.Махкамова[6], Г.Ж.Аллаева[7], С.А.Ибрагимова[8], Г.Б.Шоназарова ва бошқаларнинг илмий ишларида ўрганиб чиқилган.

“Инновацион салоҳият” тушунчасига турли олимлар томонидан таърифлар ва ёндашувлар берилган. В.Я.Горфинкель, Р.И.Нурибегов, Г.Б.Шоназарова, Б.С.Рузиевнинг фикрларига кўра, инновацион салоҳият тушунчаси кенг маънони англатиб, мамлакатда фан, иқтисодиёт, технология, тиббиёт, таълим ва бошқа соҳаларда рўй бераётган ўзгаришлар ва янгиликларни ифодалайди[9]. С.С.Ғуломов, М.А.Махкамова, Г.Ж.Аллаева, С.А.Ибрагимоваларнинг фикрича, инновацион салоҳият барча бозор муносабатлари иштирокчиларидан янги ғоя ва лойиҳаларни излаб топиш, уларни ишлаб чиқариш жараёнига татбиқ этиш, турли илмий-техник масалаларни ўз вақтида ҳал этиш бўйича имкониятлар ва ресурслардир.

Фикримизча, ишлаб чиқариш жараёни хусусиятига кўра инновацион салоҳият инновация яратувчи ёки истеъмол қилувчи субъектнинг янгиликларни яратиш ва ишлаб чиқиш, кашфиёт, ихтиролар, фойдали моделларни яратиш, самарали қўллаш ёки жорий этиш бўйича мавжуд барча интеллектуал, молиявий, кадрлар, ахборот, моддий-техник ва бошқа

ресурслар ҳамда имкониятлари йиғиндисидир [10].

Тадқиқот методологияси. Илмий тадқиқот ишида тажриба-экспериментал, танлаб кузатиш, таққослаш, баҳолаш каби усуллардан фойдаланилди.

Асосий қисм. Жаҳонда глобаллашув, давлатлар саноати ресурсларининг қисқариши, жаҳон бозорларида рақобатнинг кучайиши шароитларида иқтисодиётни самарали инновацион ривожлантиришни таъминлаш учун мавжуд техникаларни замонавийлаштириш, янги технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш, шунингдек, дунё саноати ва ишлаб чиқариш комплекси корхоналарида инновацион жараёнлардан самарали фойдаланишни рағбатлантириш тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Дунё мамлакатлари саноати комплексининг инновацион ривожланишини таҳлил қилиш кўрсатдики, турли инновацион технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этишда ХХР, Германия, АҚШ ва Япония каби мамлакатлар етакчи ҳисобланади. Хитойда саноат тармоғидаги капитал қўйилмалар умумий ҳажмининг деярли 6,3 %, Германияда 5,1 %, АҚШда 4,5 %, Японияда 3,5 %и саноат комплексида инновацияларни жорий қилиш ва ривожлантиришга йўналтирилади. Бу эса ушбу жараёнларни рағбатлантириш механизмлари самарадорлигини билдиради.

Бугунги кунда саноат корхоналарида амалга оширилаётган инновацион фаолиятни ривожлантириш ва инновацион салоҳиятнинг рағбатлантиришнинг самарали механизмларини такомиллаштириш борасида олиб борилаётган илмий изланишлар ва тадқиқотларга алоҳида устувор вазифа сифатида эътибор қаратилмоқда. Бу борада саноат тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва инновацион технологияларни қўллаб-қувватлаш, инновацион маҳсулотлар бозорини мақсадли ривожлантириш ва рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш юзасидан амалга оширилаётган тадқиқотлар муҳим ўрин тутмоқда. Ушбу долзарб илмий изланишларда инновацион фаолиятни амалга оширишни рағбатлантириш механизмларини самарали қўллаш масаласи устувор мавзулар сифатида қаралмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, инновацион салоҳият иқтисодий салоҳиятнинг энг муҳим қисмларидан бири саналади ва илмий адабиётларда инновацион салоҳият тушунчаси кенг тарқалган илмий-техник салоҳият тушунчаси билан бир қаторда қўлланилади. Кенг маънода илмий-техник салоҳият тизимнинг ривожланиш даражасини, ресурсларнинг сифат ва миқдорига боғлиқ ҳолда тавсифлайдиган, бу имкониятлардан амалиётда фойдаланишга мўлжалланган ғоя ва иш-

ланмалар жамғармасининг мавжудлиги, иқтисодий тизимнинг илмий-техник имкониятлари мажмуи сифатида белгиланади. Инновацияларни амалда жорий этиш жараёнида илмий-техник салоҳиятнинг қўлланилиши содир бўлади. Шундай экан, илмий, илмий-техник ва инновацион салоҳиятлар ягона инновацион даврнинг ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи таркибий қисмлари ҳисобланади.

Инновацион салоҳият тушунчаси турли ишланмалар ва тадқиқотларни амалга оширувчи ташкилотларнинг сони, фаолият унумдорлиги, самарадорлиги, интеллектуал мулк объектлари, инновация соҳасидаги мутахассислар, олимлар, кадрлар сони, молиялаштириш ва моддий ишлаб чиқариш базаси, илмий ахборотлар, инновация ва инновацион фаолият ахборотлари, илмий мактаблар ва уларнинг миллий, дунё илм-фанида тутган ўрни кабиларни ўз ичига олувчи инновацион фаолият ресурсидир[9].

Фикримизча, инновацион салоҳиятни ташкил этувчи асосий таркибий қисмлар кадрлар салоҳияти, молиявий-иқтисодий, илмий-техник салоҳият, ишлаб чиқариш-технологик ва ташкилий-бошқарув салоҳиятидан иборат бўлиб, саноат корхонасининг инновацион салоҳиятини ошириш учун уларни тизимли равишда такомиллаштириб бориш лозим.

Нефть ва газ қазиб чиқариш корхоналари инновацион салоҳиятининг таҳлили унинг инновацион фаолияти муваффақиятини белгиловчи таркибий қисмлари бўйича амалга оширилиши мумкин. Умумий ҳолатда эса инновацион “қувват”, кадрлар ҳолати, моддий-техник база, молиялаштириш, интеллектуал мулчилик объектларидан фойдаланиш кабилар таҳлил қилинади. Ҳар бир қайд этилган таркиб ва ҳар бир ишлаб чиқариш хўжалик тизими инновацион салоҳиятнинг муҳим ва ажралмас қисми бўлиб, инновацион фаолиятни моддий-техник, илмий-техник, кадрлар таъминотининг қўп ёки кам аҳамиятлилиги эса барча санаб ўтилган элементлар мавжуд бўлгандагина бутун тизимнинг инновацион салоҳияти тўғрисида фикр юритиш мумкин.

Фикримизча, инновацион салоҳиятни юқоридагилар асосида баҳолаш нефть ва газ қазиб чиқариш корхонасининг молиявий ва замонавий аҳволи асосида инновацион ривожланиш йўналиши ва имкониятларини тўғри баҳолаш имкониятини беради. Инновацион салоҳиятнинг бирор-бир таркибий қисми йўқлиги ёки етишмаслиги, уни қайта кўриб чиқиш ва ривожлантириш зарурлигини тақозо этади. Саноат корхонасининг инновацион салоҳиятини фақатгина унинг таркибий қисмларини ривожлантириш орқалигина амалга ошириш мумкин. Чунки корхона инновацион салоҳияти да-

ражаси муайян динамикада бўлиб, ундаги ўзгаришлар нафақат ўсишга, балки камайишга ҳам олиб келиши мумкин.

Мамлакат иқтисодиётининг барқарор инновацион тараққиётини таъминлаш тегишли миқдордаги илмий тадқиқот ва инновацион ишланмаларнинг мавжуд бўлиши, уларнинг амалда қўлланилишини рағбатлантиришни ҳам тақозо этади. Иқтисодиётнинг саноат ва илмий секторлари ўртасида алоқанинг суствлиги, саноат корхоналарининг фундаментал ва амалий тадқиқотлар натижаларини ўзлаштириш даражасининг пастлиги, илм-фан ютуқларидан фойдаланишда рағбатлантириш омилларининг етишмаслиги, инновацион ғояларнинг бозор эҳтиёжларига мувофиқ эмаслиги миллий иқтисодиётда инновацион жараёнларнинг ривожланиш самарадорлиги пастлигига сабаб бўлмоқда.

Инновацион салоҳиятни баҳолашнинг асосий мақсади корхонага бозорда ўз ўрнини мустаҳкамлашга имкон берувчи инновацион стратегияни танлаш ва амалга ошириш ҳисобланади. Корхона инновацион салоҳиятини рағбатлантириш усулларининг ривожланишида баҳолаш кўрсаткичлари таркиби ва уларнинг мезон қийматларини аниқлаш муҳим масала ҳисобланади.

Фикримизча, саноати корхоналарининг инновацион фаоллигини ошириш учун инновацион даврнинг барча таркибий қисм ва бўғинларини шакллантириш ва рағбатлантириш зарур. Бундай йўналишлардан бири республика конларида сиқув компрессор станциялари ва газ ҳайдаш агрегатларини модернизациялаш шароитида амалга оширилаётган инновацион жараёнда бевосита иштирок этувчи субъектларни рағбатлантириш механизмларини яратишдир. Рағбатлантириш истиқболда ишлаб чиқариш, таълим ва фаннинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Ушбу соҳаларга етарли даражада молия маблағларини киритиш ҳисобига корхонанинг инновацион ривожланиши яхшиланади, улардан самарали фойдаланишда эса унинг инновацион салоҳияти ошади. Буларнинг барчаси корхона фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда республика конларида сиқув компрессор станциялари, газ ҳайдаш агрегатлари, газни бирламчи тайёрлаш ва нефть тайёрлаш қурилмаларининг эскирганлиги, уларни модернизациялашда янгиликларни қўллаш ва киритиш зарурати инновацион салоҳиятни ривожлантириш ва рағбатлантириш заруратини келтириб чиқаради.

Муаллиф томонидан инновацион салоҳиятни рағбатлантириш тушунчасига кенг қамровли ёндашув шакллантирилди, яъни инновацион салоҳиятни рағбатлантириш инновацияни амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъект

ёки истеъмолчи томонидан янгиликни яратиш, сотиб олиш ёки ўзлаштириш жараёнида ўзининг ички ва ташқи муҳитлари манфаатларини, унинг мақсадларига эришишни таъминлашга ундайдиган, рағбатлантирадиган ва эҳтиёжларни уйғотадиган кучларни фаоллаштирувчи жараёндир. Рағбатлантириш усуллари эса инновацион фаолиятни амалга оширувчи субъект-

ларни янгиликни қўллашда мақсадли ҳаракатга келишга ундаш, рағбатлантириш омиллари ҳамда дастаклари йиғиндисидир. Шунингдек, тадқиқотда корхона инновацион салоҳиятини баҳолаш ва рағбатлантириш жараёнининг асосий тамойиллари гуруҳи тизимлаштирилди (1-жадвал).

1-жадвал

Инновацион салоҳиятни баҳолаш ва рағбатлантириш тамойиллари [7]

Мажмуавий	Инновацион салоҳиятнинг асосий жиҳатларини белгилувчи кўрсаткичларни кенг ва ҳар томонлама таҳлил қилиш асосида рағбатлантириш
Илмийлик	Инновацион салоҳиятни баҳолаш ва рағбатлантириш услубиятини замонавий ёндашувлар ва иқтисодий қонуниятлар асосида тадқиқ этиш
Объективлик	Инновацион салоҳиятни баҳолаш ва рағбатлантириш усулларини аниқ ва ишончли маълумотлар билан таҳлил қилиш асосида ҳисоблаш
Тизимлилик	Инновацион салоҳиятни ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи кўрсаткичлар тизими сифатида баҳолаш
Мақсадлилик	Инновацион салоҳиятни рағбатлантириш орқали аниқ мақсад ва келгуси режалар учун мослиги ва натижадорлиги
Самарадорлик	Инновацион салоҳиятни рағбатлантириш орқали эришиши кутилган натижалар ва самарадорлигини таъминлаш
Оптималлик	Инновацион салоҳиятни рағбатлантиришнинг аниқ, тўғри ва оптимал кўрсаткичларидан фойдаланиш
Устуворлик	Корхона инновацион салоҳиятини рағбатлантиришда келгусида инновацион фаолият самарадорлигини ошириш ва ишчи-ходимлар инновацион мойиллигини шакллантириш
Демократлик	Корхона инновацион салоҳиятини баҳолашда очиқлик, шаффофлик ва ходимлар таклифи асосида ишончилигини таъминлаш

Тадқиқотлар кўрсатадики, республика-мизда сўнгги йилларда ёқилғи-энергетика тармоғини комплекс ривожлантириш, энергия ресурсларига тобора ошиб бораётган эҳтиёжни таъминлашнинг муҳим омили бўлган энергия манбаларини диверсификация қилиш бўйича изчил ишлар олиб борилмоқда. Шу билан бирга, геология-қидирув ишлари, инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ва нархларни шакллантириш ишларининг самарасизлиги республика иқтисодиёти ва аҳолисининг энергия ресурслари билан тўлиқ таъминланмаслигига, нефть ва газ тармоғи корхоналари молиявий ҳолатининг ёмонлашувига олиб келди.

Жумладан, сўнгги 2020 йилда табиий газ қазиб олиш ҳажми 8 фоизга ошгани ҳолда, мамлакат корхоналари томонидан уни қазиб олиш ҳажми 29 фоизга пасайди, 2008-2019 йилларда тасдиқланган табиий газ захиралари 4 фоизга қисқарди, 2014-2019 йиллар давомида газнинг табиий захиралари ўрнини тўлдириш

бўйича ўртача кўрсаткич 70 фоизга яқин ҳажми ташкил этди. 2017-2019 йилларда молиявий маблағларнинг етишмаслиги ва моддий-техник ресурсларнинг тақчиллиги натижасида табиий газ қазиб олишнинг ўсиши прогноз кўрсаткичларига нисбатан 42 фоизни ташкил этган, холос. Фикримизча, республика иқтисодиёти ва аҳолисининг энергия ресурсларига эҳтиёжини тўлиқ қондириш, нефть ва газ тармоғи корхоналарини молиявий соғломлаштиришни таъминлаш, қабул қилинган халқаро амалиёт асосида соғлом рақобатни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни яратиш, инновацион фаолиятни жадаллаштириш, замонавий рақамли технологияларни ва илғор бошқарув усулларини жорий этиш зарур.

Тадқиқот ишида нефть-газ саноати корхоналари инновацион салоҳиятини рағбатлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизми бугунги кунда сиқув компрессор станциялари ва газ ҳайдаш агрегатларини модернизациялашда

янгиликларни қўллаш ва киритиш харажатлари, уларга нисбатан тўлов қобилияти лаёқати, илмий ташкилотлар билан кооперациянинг устуворлигини эътиборга олиш заруратига асосланган.

Республикамызда газ ва газконденсат конларида суюқ углеводородлар ва табиий газни қазиб чиқариш жараёнларида самарадорликни ошириш мақсадида кадрлар, молиявий, моддий, интеллектуал ва инфратузилма ресурсларидан тўғри фойдаланиш ва тақсимлаш асосида инно-

вацион салоҳиятни рағбатлантириш зарурати асосланди. Бу эса нефть ва газ қазиб чиқариш конларида янгиликларни қўллаш ва тижоратлаштиришдан олинган фойда асосида инновацион салоҳиятни рағбатлантириш имкониятлари заруратини белгилаб беради.

Тадқиқотлар асосида республикамыз саноат корхоналарида инновацион салоҳиятни рағбатлантириш механизми ишлаб чиқилди (1-расм).

1-расм. Инновацион салоҳиятни рағбатлантириш механизми [8]

Нефть ва газни қазиб чиқариш корхоналарида инновацион салоҳиятни рағбатлантиришни, конларида суюқ углеводородлар ва табиий газни қазиб чиқариш самарадорлигини газ ва газконденсат конлари илмий-техник фаолиятига ходимларни тизимли равишда жалб этиш асосида ошириш мақсадга мувофиқлиги асосланган.

Фикримизча, инновацион салоҳиятни баҳолаш ва рағбатлантиришда асосий мақсадга эришишни таъминлаш учун нефть ва газ қазиб чиқариш ва ишлов бериш корхоналарининг инновацион салоҳиятини аниқлашда муаммоли вазиятларни ёритиб бериш ва рағбатлантиришга тавсиялар беришга имкон берувчи ривожланишнинг иқтисодий омиллари ва уни ташкил қилувчи таркибий қисмларининг тўлиқ ва ҳар томонлама баҳоланиши мақсадга мувофиқ. Инновацион салоҳиятни рағбатлантиришда куйидаги вазифаларни амалга ошириш зарур:

- корхона инновацион салоҳиятини рағбатлантиришда унинг иқтисодий моҳияти, унга

таъсир ўтказувчи омиллар, уларнинг таркибий қисмларини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш усулини танлаш;

-рағбатлантириш жараёнини зарур, ишончли ва аниқ ахборотлар билан таъминлаш;

-яратилган, харид қилинган, ўзлаштирилган (ёки ўзлаштирилаётган) инновация натижасига мувофиқ инновацион салоҳият даражасини аниқлаш;

-рағбатлантириш мақсадида олинган натижаларнинг таҳлил ҳамда татбиқ қилиниши;

-инновацион салоҳиятни рағбатлантиришни такомиллаштиришга хизмат қиладиган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Муаллиф томонидан саноати корхоналари инновацион салоҳиятини баҳолаш ва рағбатлантиришнинг таркибий баҳолаш усулидан самарали ва оптимал фойдаланиш учун инновацион салоҳиятни рағбатлантириш алгоритми ишлаб чиқилди.

Корхона инновацион салоҳиятини рағбатлантириш алгоритми қуйидагиларни акс эттиради:

-рағбатлантириш жараёнида бажариладиган ишлар ва уларнинг турлари;

-рағбатлантиришни амалга оширишнинг асосий боғиқчилари;

-корхона инновацион салоҳиятини рағбатлантиришнинг оптимал қўламини акс эттирувчи, ўзаро боғлиқ ҳаракатлар кетма-кетлиги.

Корхона инновацион салоҳиятини таркибий рағбатлантириш усулида баҳолаш жараёнининг асосий иштирокчилари белгилаб олинди. Буни амалга ошириш учун корхонада бевосита инновацион салоҳият бошқаруви билан шуғулланувчи махсус бўлим бўлиши лозим, буни инobatга олган ҳолда корхонада мазкур бўлим мавжуд деб ҳисоблаб, таҳлил давом эттирилди. Корхона инновацион салоҳиятини баҳолашни амалга ошириш жараёнида маълумотларнинг аниқ ҳажмини танлаб олиш, гуруҳлаш ва таҳлил қилиш лозим. Зарур маълумотларни тақдим қилувчи бўлимлар: молия, ходимлар, корхона инновацион фаолият бошқаруви билан шуғулланувчи бўлимлар; ишлаб чиқариш ва технологик бўлим; илмий тадқиқотлар бўлимларини белгилаб олиш лозим. Маълумотлар корхона инновацион фаолиятини бошқарувчи бўлим томонидан талабларга кўра муайян вақт давомида белгиланган муддатда тақдим қилиниши талаб қилинади.

Хулоса ва таклифлар. Самарали инновацион салоҳиятни шакллантириш ва ривожлантириш унинг элементлари ўртасидаги тизим ҳосил қилувчи алоқаларни жонлантириш зарурати билан белгиланувчи турли ташкилий ва иқтисодий омилларга боғлиқ.

Фикримизча, инновацион фаолиятга таъсир кўрсатувчи омилларни яна бир хусусият – бошқарув даражасига кўра ҳам таснифлаш лозим. Корхонанинг инновацион мақсадларини маълум бир инновацион салоҳият даражасида амалга ошириш мумкин. Шунинг учун ҳам, корхона инновацион салоҳиятини келтириб чиқариш, сақлаш, ундан фойдаланиш ва уни баҳолашга жуда катта эътибор қаратилмоқда. Корхона инновацион салоҳиятининг максимал даражаси омилларнинг муайян комбинациялари орқали шаклланади.

Саноати корхоналарининг инновацион фаоллигини ошириш учун инновацион даврнинг барча таркибий қисмлари ва бўғинларининг мавжуд рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш зарур. Бундай йўналишлардан бири инновацион жараёнда бевосита иштирок этувчи субъектларнинг рағбатлантириш механизмларини яратишдир. Рағбатлантириш истиқболда ишлаб чиқариш, таълим ва фаннинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Бу соҳаларга етарли даражада молия маблағларини киритиш ҳисобига ҳудуднинг инновацион ривожланиши яхшиланади, улардан самарали фойдаланишда эса ҳудуднинг илмий-инновацион салоҳияти ошади. Буларнинг барчаси иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатади.

Мазкур вазифаларни амалга ошириш учун саноат корхоналарининг инновацион салоҳиятини ошириш борасида инновацион ривожланиш омилларини аниқлаш ва функционал вазифаларини ташкил этиш, инновацион фаолликни ошириш механизмини ишлаб чиқиш ва инновацион салоҳиятини оширишга қаратилган инвестицияларни кенг жалб этиш ва унинг таъсирини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони, 3.2 банди. // *lex.uz*
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 2002. С. 255.
3. Земцов С.П. Инновационный потенциал регионов России. / С.П.Земцов. Автореферат кандидатской диссертации по экономике. – М.: МГУ им.Ломоносова, 2015.
4. Ионов М. Инновационная сфера: состояние и перспектива. // *Экономист*. 1993. № 10. С. 62-67.
5. Уткин Э.А., Морозова Г.И., Морозова Н.И. Инновационный менеджмент. – М.: АКАЛИС, 1996. С. 192.
6. Махкамова М.А. Саноат корхоналарида инновацион фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш масалалари. Монография. – Т.: Алоқачи, 2012. – 157 б.
7. Аллаева Г.Ж. Эффективное развитие предприятий топливно-энергетического комплекса Республики Узбекистан. Автореферат дисс. докт. Философии. – Т., 2018 г.
8. Ибрагимова С.А. Инновацион иқтисодиётни ривожлантиришда стратегик бошқарувнинг аҳамияти ва асосий йўналишлари. И.Каримов номидаги ТДТУ, “Саноат иқтисодиёти ва менежменти: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги халқаро on-line илмий-амалий анжуман, мақолалар ва тезислар тўплами, 2021 йил 30 апрель.
9. Шоназарова Г.Б. Саноат корхоналарида инновацион салоҳиятни бошқариш механизмларини такомиллаштириш. Ф.д. диссер. – Т., 2018 й.
10. Набиева С.А. Саноат корхоналарида инновацион салоҳиятни рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш. Ф.д. диссер. – Т., 2021 й.
11. Управление организацией. Учебник. / Под ред. А.Г.Поршнева, З.П.Румянцевой, И.А.Саломатина. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2009.